

31260 крб. За ці кошти побудовано 7 хат-читалень, 12 червоних куточків, 3 дитсадки, 10 укомплектованих художньою і навчальною літературою бібліотек, 2 клуби з кіноустановками, відкрито 10 медпунктів, проведено радіофікацію декількох сіл тощо [19, арк. 95–97].

ОЗЕТИ Миколаївщини взяли під свою опіку 351 переселенську сім'ю. Для них за кошти організації закупили 2 трактори з плугами. Кожній сім'ї передавався сільськогосподарський реманент, посівні матеріали, борошно і крупи для харчування. Надавалася також допомога на побудову житла, у нових селах шкіл, бібліотек, дитсадків, медичних пунктів, сфери торгівлі. Бібліотекам і школам закуповувалася художня і навчальна література. Лише на підтримку культурно-освітньої сфери щорічно виділялося по 8–10 тис. крб., а на побудову одного дитсадка понад тисячу карбованців. Досвід діяльності ОЗЕТ серед переселенців Миколаївщини систематично висвітлювався на сторінках місцевої газети "Красный Николаев" [23, арк. 141; 24, арк. 70].

Переселенці-євреї, які прибули в південні округи у першій половині 1920-х рр., поступово налагодили своє індивідуальне господарство і розпочали створювати різні виробничі кооперативи. З початком розгортання суцільної колективізації в європейській частині СРСР і УСРР, у єврейських селах на основі діючих кооперативів організовувалися національні колгоспи та радгоспи. До 1932 р. у них було колективізовано 85–90% селянських господарств [7, арк. 8].

Місцеві ОЗЕТИ надавали фінансову допомогу й організації колгоспів та налагодженню їх виробничої діяльності у всіх 181 новопобудованому єврейському селі. Ці господарства займалися вирощенням переважно зерно-

вих культур, але багато з них переходили й на спеціалізоване виробництво. Серед них садівництво, огородництво, молочно-товарне виробництво, вирощування технічних культур. Практично всі ці господарства отримували допомогу від організацій ОЗЕТ [20, арк. 47; 21, арк. 12].

Отже, ОЗЕТИ внесли помітний вклад у надання допомоги переселенню єврейського населення в республіці та налагодження ними господарського, побутового й культурного життя у нових місцях свого оселення.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1, оп. 4, спр. 18.
2. Там само, ф. 1, оп. 6, спр. 1081.
3. Там само, ф. 27, оп. 5, спр. 355.
4. Там само, ф. 27, оп. 5, спр. 1137.
5. Там само, ф. 27, оп. 6, спр. 652.
6. Там само, ф. 27, оп. 7, спр. 1137.
7. Там само, ф. 27, оп. 11, спр. 718.
8. Там само, ф. 413, оп. 1, спр. 10.
9. Там само, ф. 413, оп. 1, спр. 53.
10. Там само, ф. 413, оп. 1, спр. 167.
11. Там само, ф. 413, оп. 1, спр. 176.
12. Там само, ф. 413, оп. 1, спр. 349.
13. Там само, ф. 505, оп. 1, спр. 520.
14. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 212.
15. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 215.
16. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 220.
17. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 224.
18. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 292.
19. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 285.
20. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 289.
21. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 295.
22. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 319.
23. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 353.
24. Там само, ф. 571, оп. 1, спр. 365.

Надійшла до редколегії 24.11.14

О. Розовик, канд. ист. наук

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца, Киев, Украина

УЧАСТИЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПЕРЕСЕЛЕНИИ ЕВРЕЙСКОГО НАСЕЛЕНИЯ УССР В 1920–1930-х ГГ.

В статье раскрывается деятельность организации ОЗЕТ ("Общество по земельному устройству трудящихся евреев") по оказанию материальной и организационной помощи переселению еврейского безземельного и малоземельного крестьянства из Полесской и лесостепной зон УССР в южные степные малозаселенные районы республики. На основе малоизученных источников показывается вклад организаций ОЗЕТ на местах в строительство евреями-переселенцами новых населенных пунктов, создания в них необходимой социальной сферы, культурно-образовательных учреждений и системы охраны здоровья.

Ключевые слова: безземелье крестьян, переселение, организация ОЗЕТ, материально-техническая помощь.

O. Rozovik, Ph.D (equiv. in History)

Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine

PUBLIC ORGANIZATIONS PARTICIPATION IN RESETTLING OF UKRAINIAN SSR JEWISH POPULATION IN 1920–1930s

The article deals with the problem of the activities of OZET organization ("Jewish workers land management society") which provided financial and organizational support for Jewish resettlement from Polesie and forest-steppe zone of Ukrainian SSR into sparsely populated southern steppe regions of the republic. Contribution of OZET local organizations into building of new settlements by Jewish migrants, creation of the necessary social, cultural and educational institutions and health system for them is disclosed via poorly known sources.

Keywords: landlessness of peasants, resettlement, OZET organization, material and technical assistance.

УДК 930(477)

О. Сокирко, канд. ист. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

"СТЕПЕННЫЙ ПОРЯДОК МАЛОРОССИЙСКИХ ЧИНОВ" 1742 р.

В 1742 р. козацька старшина уклала ієрархічний порядок урядів і чинів, який став першим зразком юридичного регламентування службових посад у військовій та цивільній адміністраціях Гетьманщини. Стаття присвячена аналізу історичного контексту появи та змісту цієї пам'ятки, що є важливим джерелом для вивчення колективної самосвідомості та політичної ідентичності української старшини та шляхти XVIII ст.

Ключові слова: Гетьманщина, козацька старшина, шляхта, табель про ранги.

Звичаєвий характер старшинства козацьких урядів був джерелом постійних юридичних колізій, службових конфліктів і персональних уособиць, щойно усталилися чільні державні інститути, а старшина почала виокремлюватися в привілейовану верству. Дразливість цієї проблеми значно посилювалася із послідовним згортанням

автономії Гетьманщини з початком XVIII ст., коли дедалі частіше давала про себе знати взаємна неузгодженість службових ієрархій Російської імперії та гетьманату.

В післямазепинський період російські взірці службової ієрархії та привілеїв мали дедалі сильніший вплив на комунікативні практики старшини. Показово, що в

© Сокирко О., 2014

одному з "мнений", поданому в травні 1734 р. на ім'я намісника Правління гетьманського уряду князя Олексія Шаховського, старшинська еліта ідентифікувала себе в цілком співзвучних імперському лексикону кліше: "Малороссийская Генеральная Старшина, Полковники, Полковая Старшина и прочие малороссийских полков чиновники" [3, арк.52]. Втім, на відміну від російської практики, належність до цієї спільноти трактувалася як імманентна функція, впливаючи з шляхетного походження. Військова служба не вивисувалася над цивільною й не протиставлялася їй. Це, своєю чергою, свідчить про позитивну мотивацію до роблення кар'єри вихідцями з старшини й верхівки реєстрового козацтва, єдиною перешкодою якій лишався хіба брак вакансій у все ще структурно недорозвиненому державному апараті Гетьманщини. Як не парадоксально, але українське середовище в першій третині XVIII ст., на відміну від російського дворянства, виявилось більш чутливим і відкритим до сприйняття службових і бюрократичних практик.

Так чи інакше, але апелювання до нових чиновних реалій спиралося передусім на досить потужне, хай швидше емоційне, аніж чітко відрефлектоване і концептуалізоване відчуття себе верхівкою малоросійського народу, що спонукало до відстоювання свого місця в наявній світобудові, а в цей спосіб і всієї "милої отчизни нашої". Не виключено, що поштовхом до більш викристалізованого осмислення себе стала довідка Колегії іноземних справ, підготована на вимогу імператорського кабінету 1733 р., яка пропонувала порядок відповідності козацьких урядів та імперських. Колезькі пропозиції, на думку старшини, принижували її гідність, штучно вивисуючи чини російських офіцерів. Це підштовхнуло правлячу верхівку гетьманату до вироблення власного погляду на ієрархію старшинських урядів, її усталення, а відтак і адекватної конвертації в російські відповідники.

Цей задум було взято на озброєння кодифікаційною комісією, що розпочала роботу над зведенням корпусу козацького права від 1728 р., й оприямино у своєрідній малоросійській таблиці про ранги, долученій до "Прав, за якими судиться малоросійський народ". Як не дивно, але цей додаток до основного тексту "Прав" ніколи не привертав спеціальної уваги ані публікаторів пам'ятки, ані дослідників права. "Степенный порядок" (оригіналь-

на назва таблиці) включав до себе 48 чинів "воинского званія от высшого до низшого", поділених на 12 класів у чотирьох галузях: "войскового правленія" – 14 чинів (29%), "артилерского правленія" – 9 (19%), "статского правленія" – 15 (31%) та "полков охочекомонных" – 10 (21%) [5, с. 547]. До першої вертикалі відносилися старшини генеральні, полкові й сотенні, включно із виборними козаками, до другої – служителі Генеральної та полкових артилерій, до третьої – урядники Генерального та полкових судів, канцеляристи всіх рівнів, включно із городничими та сільськими отаманами, до четвертої – старшини компанійських (охочекомонних) полків і жолдацької команди, включно із рядовими жолдаками (при цьому, чомусь було пропущено подвійних і поєдинкових товаришів компанійських полків). Таким чином, "Порядок" охоплював всі чільні посади апарату влади гетьманату, що традиційно заміщалися представниками козацького стану, підкресливши його політичну монополію та вищість над іншими станами. Ієрархія чинів починалася від уряду генерального обозного, що стояв на верхівці чиновної піраміди, й завершувалася виборними козаками. Прикметно, що поза таблицю залишилися гетьман, що свідчило про потрактування його не як урядника, а повноцінного володаря, що стояв понад чиновною драбиною. Як виняток, до переліку було включено городничих та сільських отаманів, котрі де факто заміщалися з посполитих, але прирівняних до 11 класу козацької адміністрації, до якого належали курінні отамани. Звертає на себе увагу також те, що поза документом лишилися урядники і служителі генеральних фінансових установ, гетьманського двору, міських магістратів і ратуш. З одного боку, частина цих інституцій (як-от, Генеральної скарбової канцелярії, Генеральної лічильної комісії та Канцелярії Генеральної артилерії) були відносно молодими, частина ж не належала до козацької вертикалі влади, хоча чимало представників стану й посідали міські уряди. В особливій ситуації перебував гетьманський двір, що хоч уже й склався як цілком самостійний політичний та адміністративно-господарський інститут, але в періоди безгетман'я фактично був позбавлений суб'єктності (цілком можливо, що старшина й не наважувалася згадувати про нього, уникаючи дражливого питання нових виборів гетьмана).

Табель малоросійських чинів 1742 р.

Клас	Військові чини	Артилерійські чини	Цивільні чини	Охотницькі чини
1	Генеральний обозний			
2			Генеральний суддя (2) Генеральний підскарбій	
3	Генеральний осавул (2) Генеральний хорунжий Генеральний бунчужний		Генеральний писар	
4	Полковник городовой			
5	Бунчуковий товариш	Осавул ГВА Обозний полковий	Писар ГВС Старший канцелярист ГВК	Полковник компанійський
6		Хорунжий ГВА	Полковий суддя	Обозний полковий компанійський
7	Осавул полковий Хорунжий полковий		Писар полковий Перекладач ГВК	
8	Сотник	Писар ГВА Отаман ГВА	Канцелярист ГВК	Писар полковий компанійський Осавул полковий компанійський Хорунжий полковий компанійський
9	Значковий товариш	Осавул полкової артилерії	Отаман городовой Писар полкового суду	Сотник/ротмістр Капітан жолдацький
10	Осавул сотенний Хорунжий сотенний	Писар полкової артилерії Хорунжий полкової артилерії Отаман полкової артилерії	Писар сотенний Канцелярист полковий	Сотенний осавул компанійський Сотенний писар компанійський Сотенний хорунжий компанійський Отаман жолдацький
11	Отаман курінний		Городничий полковий Отаман сільський	
12	Козак виборний			Жолдак

Структура "Степенного порядку" виразно засвідчує наслідування ним російської Табелі про ранги 1722 р., звідки було запозичено поділ на класи та галузі державного управління. Втім, за своєю сутністю він виходив з тих традицій і реалій державного устрою, котрі становили питому сутність автономії гетьманату. "Порядок" являв собою першу спробу систематичної ієрархізації урядів козацької держави, без їхньої прив'язки до російських відповідників. У загальних рисах він був покладений в основу всіх майбутніх аналогічних проєктів і склав підставове бачення старшиною-шляхтою своїх службових прав і обов'язків.

На жаль, встановити авторство першої "малоросійської табелі про ранги" наразі важко. Зі студій над "Правами" Андрія Яковлева, котрі і по сьогодні залишаються найретельнішою реконструкцією процесу роботи кодифікаційної комісії дізнаємось, що її імовірним укладачем міг бути бунчуковий товариш Семен Чуйкевич – один із найобдарованіших тогочасних правників, глибоко обізнаний як в польському й литовсько-руському, так і новітньому імперському законодавстві. З прикінцевих пояснень до кодексу, дізнаємось, що "об определении малороссійскимъ старшинамъ ранговъ чрезъ депутатовъ от малороссійскаго народа къ двору ея императорскаго величества посланныхъ подано прошлого 1742 году в высокоправительствующий сенат челобите" [5, с. 545]. Себто, проєкт табелі був підготовлений ще до завершення роботи над "Правами".

Прикінцеву частину "Прав", до якої було долучено таблицю "Степенного порядку", кодифікаційна комісія спорядила пояснювальною запискою, в якій йшлося про набір юридичних казусів, не розв'язаних остаточно "Правами", що відтак потребували монаршої санкції [5, с. 541-546]. Серед іншого, тут було розлого викладено права і критерії приналежності до малоросійського шляхетства, статус якого фактично дорівнював козацтву [5, с. 544-545]. Носіїв "воинского звання", до яких було віднесено виборних козаків, компанійців та жолдаків, було прирівняно до "рядовой не чиновной шляхти", із посиланням на їх службу у війську, котра "по статутскому праву" трактувалася, як шляхетська. Записка відзначала, що жалування, штрафи й покарання представникам цієї верстви мають визначатися "по степенямъ чиновъ малороссійскихъ высшихъ и низшихъ", а оскільки такий порядок наразі офіційно не встановлений, його можна визначити "приміеромъ противъ определеннаго регулярнимъ чинамъ денежного жалованья особенный за пропорциональный всякому малороссійскому старшине по рангу его платеж... определить". "А какий между старшинами малороссійскими воинского звання степенный состоитъ порядок по гетмане, начав от высшихъ до нижшихъ чиновъ не виключно и какіе чини именно в какомъ ряду или статті положены одни противъ другихъ в равенстві находяться, о томъ при семъ сообщена особенная табель с яснымъ показаніемъ... в воинскомъ же или шляхетскомъ званіи чиновъ" [5, с. 545].

30 травня 1742 р. генеральна старшина подала в Сенат чолобитну з проханням присвоїти їм класи, подібно до російського чиновництва, а "малороссійские воинские и статские чины достойными класи пожаловать и на те всякого по его достоинству надлежащими патентами снабдить" [2, арк. 9 зв.]. Наразі невідомо, якими саме бюрократичними манівцями блукала ця супліка, але 28 квітня 1746 р. Сенат у властивій йому манері відповів, що це питання знаходиться виключно у височайшій компетенції й він жодних рішень винести не може [2, арк.10].

Ігнорування вимог малоросійської старшини, очевидно, зумовлювалося не стільки абстрактною стратегією "ламання привілеїв", як то звично подає вітчизняна історіографія, скільки черговою трансформацією дворянсь-

кої верстви у Росії, котра до певної міри зумовлювала політику уряду. В період правління Анни Іоаннівни історики відзначають певне пом'якшення клімату у взаєминах між монархією та дворянами, яке переросло в стійку тенденцію за Єлизавети Петрівни. Дрібне й середнє дворянство, претендуючи на роль головної опори престолу, намагається ліквідувати всевладдя аристократії та зменшити її вплив на імператрицю. Остання, добачаючи в дворянстві надійного союзника, прагне послабити його "напівкріпацьку" (Є.Анісімов) залежність від держави, що склалася ще за часів Петра I. Так, видаються укази, що зменшують тривалість служби дворян в армії, істотно розширюється номенклатура і "класність" чинів імператорського двору, що остаточно перебирає на себе функцію політичного осердя країни. Дворянська верства починає послідовно опиратися припливу до своїх лав "неблагороднорожденных" осіб, котрі здобули дворянство й помістя шляхом вислуги (в першу чергу, в армії).

Попри те, що "височайшої конфірмації" "Степенного порядку" 1742 р., як заразом і всього кодексу "Прав", так і не відбулося, козацькі урядовці, судячи з усього, цілком впевнено послуговувалися його ієрархічним поділом на практиці. Прикметно, що це стосувалося не тільки урядової старшини, але й носіїв титулярних рангів – значного товариства. Так, при настановленні 1750 р. головним економом гетьманських маєтностей бунчукового товариша Павла Ломиковського з його підпорядкування було вилучено бунчукового товариша Василя Казановича, "яко оны суть ровного класса" [4, с.143]. Все це свідчить про те, що вже з другої третини XVIII ст. практика обрахунку старшинства урядів й відповідні уявлення, що стояли за нею, мали загалом усталений характер.

З часом для старшинської аристократії актуальним питанням стала не лише чиновно-службова паритетність із армійськими офіцерами, але й пошук свого символічного (а часом і зовсім конкретного) місця в придворному середовищі під час височайших прийомів та свят. Приміром, у серпні 1745 р. генеральний хорунжий Ханенко був на аудієнції в обер-гоф-маршала Дмитра Шепелева, "который веліть дать реестръ о малороссіяхъ, кои могутъ быть при брачной церемоніи" великого князя [1, с. 252].

Старшинські представництва при імператорському дворі не залишали спроб зрушити з мертвої точки питання про "оборону прав і вольностей малоросійських" і після 1743 р. В шеругу тих проблем відповідність російських та українських чинів, їхня внутрішня ієрархія стояла далеко не на останньому місці. Щоденник Миколи Ханенка під 23 січня 1746 р. відзначив: "Въ сенаті были съ Гудовичемъ призыванъ за табель о рангахъ" [1, с. 265]. Очевидно, що це питання порушувалося й у бесідах із братами Розумовськими, котрих делегату генеральної старшини регулярно відвідували протягом 1745-1750 рр., послідовно налаштовуючи на вирішення чільних проблем гетьманату, котрі накопичилися за час безгетман'я. Відтак, справа позитивного вирішення проблеми покаладалася козацькою аристократією на нового володаря Гетьманщини.

Список використаних джерел

1. Дневник генеральнаго хорунжего Николая Ханенка. 1727-1753. – К., 1884. – 524 с.
2. Доповідь про слухання в Сенаті подання гетьмана К. Розумовського про зрівняння малоросійських чинів з великоросійськими, липень 1756 р. – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису (ІР НБУВ), Ф.61, спр.1084, арк.1 – 15.
3. Звернення козацької старшини до кн.О.Шаховського, травень 1734 р. – ІР НБУВ, ф. 1, спр. 51691, арк. 52.
4. Окиншевич Л. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. – Мюнхен, 1948. – 231 с.
5. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. – К., 1997. – 547 с.

Надійшла до редколегії 02.12.14